

УДК 37.013:004

В. О. Головня

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ФОРМА ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНИХ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

На будь-якому етапі розвитку шкільної системи не рідкістю є ситуація коли старші або сильніші учні тероризують молодших, слабших, відстаючих в досягненнях, моді, спорті, та інших сферах життєдіяльності дітей. Нині ця проблема набуває особливої актуальності, адже навіть коли учень повертається зі школи додому він не відчуває себе у безпеці: інформаційно-комунікаційні технології, які нині є невід'ємною частиною життя переважно дітей підліткового віку – учнів основної школи, створюють умови для постійного, системного переслідування, тому від кібер-нападок не сховатися. Кібербулінг – різновид насильства, яка передбачає використання Інтернету та інших сучасних технологій з метою погроз, психологічного тиску, терору, та ін. На відміну від реального цькування, для кібербулінгу не потрібні високий зріст, кремезна статура, авторитет у колективі, тощо, все, що необхідно – це технічні засоби, час і бажання тероризувати іншого. Очевидно, що вплив кібер-третирування на жертву сприяє розвитку низки проблем та комплексів: замкнутість, агресивність, недовіра оточуючим, труднощі соціалізації, а це в свою чергу призводить до дезаптації, девіантної поведінки, а іноді навіть до суїциду. Отож, кібербулінг є вагомим фактором виникнення та розвитку соціальних ризиків, що впливають на загальну безпеку дитинства.

За даними статистики феномен кібербулінгу є поширеним у багатьох країнах, наприклад у США, Великобританії та Австралії місцеві міністерства освіти змушені все більше уваги приділяти цій проблемі, адже в англійських країнах з проявами кібербулінгу зустрічаються близько третини всіх підлітків у віці 12-15 років. Так, дослідники з Університету Далузі в Галіфаксі, встановили, що в період з 2003 по 2015 рік жертвами кібербулінгу в США, Канаді, Австралії та Британії стала 61 дитина. Американські дослідники кібербулінгу повідомляють, що сьогодні в медіа-просторі дітей дражнять частіше, ніж у школі, і більше половини жертв віртуальних переслідувань ніколи не повідомляють про те, що відбувається батькам [2].

Про наявність феномену кібербулінгу та необхідності негайної допомоги для його попередження свідчить також сайт Ask.fm, що дозволяє користувачам обмінюватися анонімними питаннями, який був створений в 2010 році латвійськими програмістами. За даними останніх років, він привернув вже 75 млн користувачів, здебільшого – учнів основної школи. За останній рік четверо юних завсідників сайту (всі – дівчатка 13-15 років) наклали на себе руки.

В Україні увагу кібербулінгу почали приділяти не так давно, хоча вона на даний момент вже стоїть вкрай гостро. Так, волонтерами Київського психологічного центру «Територія психотерапії та тренінгу «Психолог»», проведене незалежне опитування київських школярів, віком від 10 до 16 років. В опитуванні прийняли участь 346 бажаючих учнів. 62% опитаних, визнали застосування по відношенню до себе електронних технологій (через інтернет та мобільний телефон), які можна розцінювати проявом кібертероризму. Частіше всього це була нецензурна лайка (49%); пропозиції відвідати порносайт, переглянути відео із сценами насильства (26%). Майже що четвертого користувача мережі Інтернет ображали, над ним насміхались, його лаяли. Досить часто (26% респондентів), свідчили випадки шантажу та погроз на свою адресу. Отже, підліткові суперечки мали місце бути завжди, однак в даний час, перемістившись з реальною у віртуальне середовище, вони стали набагато жорсткішими і небезпечнішими [7].

Сучасна наукова література розкриває багатоманітність підходів до класифікації форм жорстокої поведінки та дає можливість побачити різні аспекти цього доволі складного соціального явища, що дозволяє більш об'єктивно підійти до характеристики сутності жорстокості, та зокрема кібер жорстокості учнів основної школи, її психо-біологічної та соціальної природи, чіткіше будувати алгоритм соціально-педагогічної діяльності з метою профілактики зазначеної проблеми. За останні роки феномен кібербулінгу став дуже популярний серед дослідників, проводилося багато робіт з вивчення, діагностики, попередження та профілактики кібербулінгу. Найбільш відомі імена зарубіжних вчених: Б. Белс – вперше дав визначення поняттю кібербулінгу, так само, автор є творцем інтернет-сайту www.bullying.org; А. Берсон – вивчає нові ризики насильства в епоху цифрових технологій; К. Блай – вивчає вплив кібербулінгу на атмосферу у навчальному закладі. Також даною проблемою цікавляться вітчизняні вчені: С. Кон та І. Бердишев – вивчають суть та особливості кібербулінгу, Л. Найдьонова та І. Осипов – вивчають наслідки кібербулінгу і способи захисту від нього, У. Парфентьев – вивчає кібербулінгу з правової основи, займається розвитком інтернет – безпеки.

Мета статті – на основі аналізу змісту понять «жорстокість» та «булінг» визначити суть та особливості поняття «кібербулінг», як специфічної форми жорстокої поведінки сучасних учнів основної школи, а також сформулювати шляхи соціально-педагогічної профілактики зазначеного явища.

Поширеність Інтернету і пристрасть учнів основної школи до соціальних мереж в поєднанні з дефіцитом у них користувальницької компетентності і розуміння необхідності підтримання певної етики спілкування в мережі роблять кібербулінг одним з найсерйозніших сучасних соціальних ризиків в підлітковому середовищі. Перш ніж перейти до розгляду поняття і сутності кібербулінгу, вважаємо за

необхідне точно визначити суть термінів «жорстокість» и «булінг». В українському тлумачному словнику, поняття «жорстокий» (стосовно людини) визначається, «як такий, що виявляє суворість, різкість, лютість, безжалісність; який перевищує звичайну норму, міру чого-небудь; а «жорстокість» – як властивість характеру особистості» [4, с. 78]. У енциклопедії для працівників соціальної сфери поняття «жорстокість» визначено як «морально-психологічну рису, що означає відсутність співчуття, милосердя, жалості до людей, безмежну суворість, грубість, безсердечність. Жорстока людина не може мати будь-яких проявів співчуття до жертви. Прояв жорстокості у поведженні означає експлуатацію, знущання, розправу фізично, розправу матеріально, завдання моральних, фізичних, та інших будь-яких збитків» [3, с. 37]. В юриспруденції «жорстокість» розглядають як негативну властивість характеру особи, що виявляється у заподіянні іншій особі (групі осіб) фізичних чи моральних страждань. Отже, характерною ознакою жорстокості є заподіяння іншій особі страждань різного характеру, а під жорстокою поведінкою розумітимемо будь-які дії або бездіяльність, що призводить або може призвести до нанесення шкоди фізичному, психологічному або моральному здоров'ю іншої людини, її розвитку, порушують її права, потреби або інтереси.

Аналіз джерел, що містять тлумачення терміну «булінг» дозволяє розглянути різні підходи до його визначення. Вперше слово «булінг» використовував британський журналіст Ендрю Адамс в 1990 році. Дане явище характеризував, як спектр форм поведінки, на мінімальному полюсі якого – жарти, які не сприймаються всерйоз, на радикальному ж – фізичний, психологічний і будь-який інший терор, який завдає непоправної шкоди, призводить до суїцидів і смерті. На думку Д. Єршова, шкільний булінг – це різні систематичні дії кривдника по відношенню до жертви, спрямовані на приниження за допомогою фізичної, психологічної, економічної чи сексуальної агресії.

Розуміння проблеми шкільного булінга вироблено і в зарубіжній літературі. Так, Х. Лейман характеризує булінг, як ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда, що повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають впродовж відносно довгого періоду (як мінімум півроку). Норвезький психолог Д. Ольвеус розкриває сутність поняття «bullying» як «ситуацію, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів». На думку вченого булінг не обмежується лише ролями «агресора» і «жертви», вона «втягує» інших учнів основної школи, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин [5].

Дослідження Д. Ольвеуса дозволили описати рольову структуру в групах, де спостерігаються різні форми булінгу. Існує своєрідне «коло третирування» (bullying circle), яке часто включає учнів з наступним репертуаром соціальних ролей: жертва (учень, що є об'єктом

третирування); агресор(и), переслідувач(і) (розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь); прибічники (помічники) агресорів (не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього); пасивні прибічники (пасивно підтримують процес третирування, учні, яким подобається, коли третирують інших, але відкрито не виказують підтримки агресорам); сторонній спостерігач (дотримується нейтральної позиції, керуючись принципом «це не моя справа»); вірогідний захисник (учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоб допомогти жертві); захисник жертви (виступає проти третирування інших в цілому і допомагає (чи намагається допомогти) [5].

До факторів булінгу відносять: демографічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники третирування в учнівському колективі. Також виділяють організаційні фактори появи третирування у закладах освіти, до яких належать такі: рівень довіри між учителями та учнями, рівень уваги адміністрації школи до проблеми жорстокості серед учнів; домінування суто навчальних цілей над проблемами особистісного розвитку дітей; рівень розвитку системи класного керівництва, тощо.

Аналіз зазначеного явища, дозволяє виокремити ряд характерних ознак булінгу: систематичність, регулярний характер прояву на відміну від окремого жорстокого вчинку; взаємовідносини переслідувача та жертви (нерівність фізичних або соціальних можливостей). Основними формами прояву цього явища є фізична (побиття, завдання фізичних травм), вербальна (вербальні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти) та соціальна жорстокість (непрямі форми фізичної та вербальної агресії – бойкот, ворожа міміка та жестикуляція [2].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма жорстокості – «кібербулінг» (cyberbullying) – віртуальний терор, отримав свою назву від англійського слова bull – бик, з родинними значеннями: агресивно нападати, ятрити, задирати, чіплятися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, труїти. У молодіжному сленгу є дієслово аналогічного походження – биковать. Кібербулінгу (cyberbullying), електронна цькування (electronicbullying), соціальна жорстокість онлайн (online social cruelty) – це окремий напрямок цькування, яке визначається як навмисні агресивні дії, систематично протягом певного часу здійснюються групою або індивідом з використанням електронних форм взаємодії і спрямовані проти жертви, яка не може себе легко захистити (Smith et al., 2008, p. 376). Вперше термін «Кібербулінгу» був введений в науковий обіг канадським педагогом Б. Белсеєм, що визначає його як навмисне, повторювані вороже поведінка окремих осіб або груп, які мають намір завдати шкоди іншим, використовуючи інформаційні та комунікаційні технології.

Кібербулінг може приймати різні форми: анонімні погрози, використання особистої інформації, кібер відчуження (виключення з

кола спілкування), флеймінг (обмін фразами, що переростає в конфлікт), створення двійника віртуальної особистості (компрометує поведінку двійника руйнує авторитет вихідної віртуальної особистості), кібер переслідування, хепіслепінг (сцени реального насильства, зняті на камеру і розміщені в інтернеті) [1].

Прикладами кібербулінгу бути: показ або відправлення на електронну пошту жертви грубих, образливих текстових повідомлень; передражнювання жертви в режимі он-лайн або розміщення особистої інформації, фото або відео, спрямованих на заподіяння шкоди іншому учню; ведення блогів або форумів в соціальних мережах, метою яких є дискредитація жертви, заподіяння їй психічних страждань.

Оскільки ситуація кібербулінгу за своїми характеристиками є різновидом інтенсивної тривалої стресової ситуації, то вона має серйозні психологічні наслідки. За даними досліджень Д. Ольвеуса з'ясовано, що жертви кібертретирування схильні до нервово-психічних розладів (різні розлади поведінки, депресії) більше, ніж їх ровесники, а жертви в ранньому віці, часто стають жертвами інших видів насильства протягом життя (навіть якщо оточення і ситуація змінюються) [5]. Тому необхідність здійснення соціально-педагогічної профілактики очевидна. На основі аналізу ідей Н. Платонова визначено, що профілактика кібербулінгу серед учнів основної школи повинна здійснюватися за такими принципами: принцип системності (здійснення аналізу ролі жорстокої поведінки учнів основної школи у різних соціальних колах та житті взагалі); принцип об'єктивності (орієнтування на зовнішні прояви поведінки – висловлювання, жести, міміку, фізіологічні прояви (почервоніння, серцебиття), емоційні та рухові реакції і таке інше); принцип поведінкової оцінки (фокусування на поведінці учнів основної школи, і на причинах виникнення в них жорстокості); принцип співробітництва (встановлення довірливих відносин між учнями основної школи та соціальним педагогом, де учні повинні усвідомлено бажати змінити на краще ситуацію, що склалася, і активно приймати участь у виборі видів та методів профілактичної роботи).

Аналіз досліджень І. Фурманова дозволив визначити, що у профілактиці кібербулінгу можна виділити такі методи: гру (рольові ігри, програвання ситуацій, тощо); творче самовираження (малювання, ліпка, конструювання, казкотерапія, заняття з музики, танці, тощо); сублімації злості, жорстоких проявів в соціально прийнятну діяльність, наприклад, в спорт; метод рівний-рівному (спілкування у групі однолітків з ідентичними проблемами, встановлення соціальних зав'язків з ними через активну взаємодію); засвоєння прикладу поведінки, яка демонструється авторитетним дорослим (наприклад, актор, який грає у бойовиках, розповідає, що в житті майже ніколи не застосовує жорстокість для досягнення мети); розмовна психотерапія (логотерапія, яка передбачає збіг словесної аргументації і внутрішнього стану підпаростка, що приводить до самореалізації, коли підліток робить акцент

на особистих переживаннях, думках, почуттях, бажаннях); арттерапія; імаготерапія (вплив через образ, театралізацію). Зазначені методи спрямовані на досягнення двох цілей: зменшення напруги і скорочення емоційної дистанції учасників групи, а також вироблення вміння висловлювати почуття і бажання. Ще одним методом соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед учнів основної школи є використання соціальних мереж [6]. Соціальний педагог може створити власний акаунт, додати учнів до списку своїх друзів і спостерігати за тим, що відбувається онлайн і своєчасно надати допомогу.

Узагальнення вищезазначених методів попередження кібербулінгу серед підлітків, дозволяє побудувати трирівневу структуру профілактики зазначеного явища у загальноосвітніх навчальних закладах. Первинна профілактика передбачає фронтальну роботу соціального педагога з недопущення появи феномену булінгу як в реальному, так і у віртуальному житті учнів основної школи; вторинна профілактика здійснюється в прямому (у роботі з учнями основної школи, які схильні до проявів жорстокої поведінки, а також неповнолітніми, що є прямими учасниками проблемної ситуації) та опосередкованому (соціально-педагогічна діяльність з батьками та педагогічним колективом з метою їх педагогічної просвіти) напрямках, та націлена на локалізацію виникнення проблеми. Третинна профілактика спрямована на недопущення повернення учнів основної школи «до проблеми» (з учнями, які подолали проблему кібербулінгу, але існує ризик повернення до неї).

Отже, феномен кібербулінгу хоча і являє собою відносно нове явище, але захоплює Інтернет-простір з кожним днем все більше. Проблеми, які раніше були характерні для соціального середовища перейшли в віртуальну: жорстокість і хуліганство стало частиною віртуального світу. Багато підлітків і молодь щодня проводять багато часу в соціальних мережах тим самим наражаючи себе на небезпеку кібербулінгу. Тому ця проблема стає актуальною і вимагає пошуку дієвих методів соціально-педагогічної профілактики жорстокого поведіння підлітків в Інтернет-просторі. Соціально-педагогічну діяльність з профілактики кібербулінгу серед учнів основної школи, необхідно будувати таким чином, щоб вона включала спеціально організовані, систематичні та комплексні профілактичні дії різних суб'єктів навчальної, виховної та соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на: оптимізацію умов навчально-виховного та медіа-середовища, як умови особистісного та соціального розвитку учнів, допомогу й підтримку учнів в проблемних ситуаціях у процесі їх життєдіяльності, формування в учнів позитивних рис характеру, соціально-схвалюваних норм поведінки, установки на ведення гуманного та толерантного способу комунікації в Інтернеті та соціальних мережах, як запоруки успішного особистісного розвитку та позитивної взаємодії з реальними та віртуальними друзями.

Список використаної літератури

1. **Cohn J. S.** What is kiberbulling and how to fight it? / IS Con // Family and school. – 2006. – № 11. – P. 15. 2. **Діти**, що схильні стати жертвами булінгу. // Bernstein J., Watson M. Children Who Are Targets of Bullying // Journal of Interpersonal Violence. – 1997. – Vol. 12. – No. 4. – pp. 483 – 498. – Режим доступу до статті: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1878&setcss=1&ncss=verybig> 3. **Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с. 4. **Новий** тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Логос, 1998. – 987 с. 5. **Програма** боротьби з булінгом. – Режим доступу до статті: www.clemson.edu/olweus 6. **Фурманов І. А.** Дитяча агресивність: психодіагностика і корекція / І. А. Фурманов. – Мінськ: Ільїн В.П., 1996. – 192 с. 7. **Що** таке кібербулінг? Чи потрібно з ним боротись? // Режим доступу до статті: <http://1.psiholog.com.ua/node/811>

Головня В. О. Кібербулінг як форма жорстокої поведінки сучасних учнів основної школи

Дана стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасного суспільства – комунікації підлітків за допомогою інтернету та соціальних мереж. У статті всебічно розглядається новітнє явище сучасного інформаційного суспільства – кібербулінг, яке набуло широкого розповсюдження у віртуальному спілкуванні дітей та підлітків. Кібербулінг розглядається як різновид насильства, який передбачає використання Інтернету та інших сучасних технологій з метою погроз, психологічного тиску, терору. Автором проаналізовано зарубіжні та вітчизняні соціально-педагогічні дослідження з проблеми кібербулінгу, запропоновано до уваги форми та методи соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед сучасних учнів основної школи.

Ключові слова: підлітки, інтернет, соціальна мережа, жорстокість, булінг, кібербулінг.

Головня В. А. Кибербуллинг как форма жестокого поведения современных учеников основной школы

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современного общества – коммуникации подростков через интернет и в социальных сетях. В статье всесторонне рассматривается феномен современного информационного общества – кибербуллинг, который получил широкое распространение в виртуальном общении учеников основной школы. Кибербуллинг рассматривается как форма жестокого поведения, которая предусматривает использование Интернета и других современных технологий с целью угроз, психологического давления, террора. Автором проанализированы зарубежные и отечественные социально-педагогические исследования по проблеме кибербуллинга, рассмотрены и предложены

разнообразные формы и методы социально-педагогической профилактики кибербуллинга среди учащихся основной школы.

Ключевые слова: подростки, интернет, социальные сети, жестокость, буллинг, кибербуллинг.

Golovnya V. A. Cyberbullying as a form of violet behavior of modern adolescent

This article is dedicated to one of the most important problems of modern society – communication of adolescents by means of Internet and social networks. The development of infocommunication technologies has led to the transformation of the communication process that gave rise to the emergence of a new phenomenon in the pedagogy, psychology and social pedagogy of The article revealed that communication by means of social networks is a kind of surrogate communications.

In this paper we consider the phenomenon of kiberbullinga which affects teenagers, their means of electronic technologies, including sending messages insulting and threatening, distribution network implausible derogatory information as well as photos and videos with the participation of the victim. It entails a breach of psychological health, physiological variations, changes in the social skills of a teenager. That the preventive measures to prevent the occurrence ciberbullying are conversations with the children on the topic of liability for wrongful acts, explanations teenagers rules of conduct in society and the tragic consequences of their violation. The need to provide a system of preventive measures to address problems of ciberbullying iny the school environment. To establish a secure communication between children and young people in the online environment need not declarative and practical to consolidate the efforts of the state, social institutions, public law enforcement.

Key words: adolescent; internet; social networking; cyberbullying; violence, aggression.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2016 р.

Прийнято до друку 29.02.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Рассказова О. І.

УДК 37.013

В. Г. Жучок

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ ТА НАУКОВО-ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ-ФІЗИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Суспільно-політична ситуація в Україні після Революції гідності вимагає від педагогів значного покращення роботи з національно-